

Euskara bistara konkista ondoko agirietan

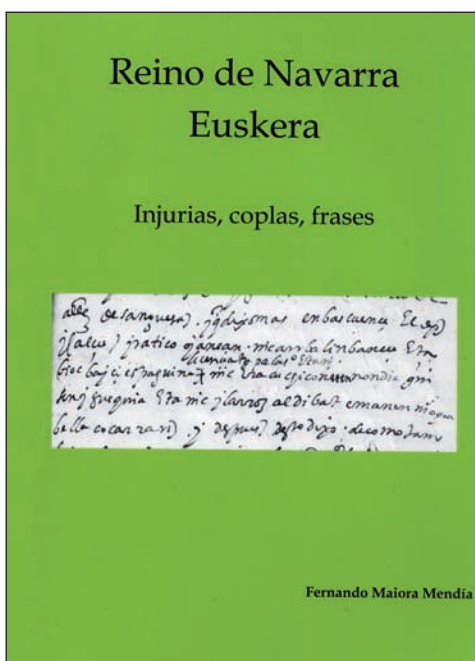
Fernando Maiora Mendiak urteak daramatza igeri Nafarroako agiritegietan historia eta euskara bila. Bertzeak bertze, euskarazko gaitzizenak ditu bilduak, euskarak Orbaibarren eta Artaxoan duen iragana, Tafallaren historia... Zoria lagun, haren lanik ikusi duzu Iruñerriko liburudendaren batean. Irakurraldiaren hasiera da...

| MIEL A. ELUSTONDO |

“IRAGANEKO euskararen ikerketari laguntzeko baliagarri izan litekeen materiala erakustea izan dut lan honen xedea. Zerutik jakina da euskara ez dela izan hizkuntza idatzia, halakotzat hartu dutela bederen, eta horrek, nahitaez, toponimiari begira jarri dituela adituak, zorroztasun zientifikoz deus erratekotan. Hizkuntza kultutzat ez baita hartua izan, izkiriataleek gaztelaniaz izkiribatzen zuten bateko eta bertzeko lekukoek euskaraz erraten zutena. Behin baino gehiagotan, izkiriataleek erranen dute halako lekukok solas jakin batzuk egin zituela euskaraz, baina gaztelaniaz transkribatuko dituzte beti. Agiri zaharretan ezin konta ahala dira etsenpluak”. 1595eko Iruñean jasotako dokumentuan, errateko, irakurri du Maiorak: “*Se le atrebio a dezir el dicho Pedro de Landa en lengua bascongada semejantes palabras, señora Catalina, el señor Magallon es viejo y vm. moza y que era pecado questubiesen ansi, y que era mejor que hiziesen un hijo o una hija...*”.

Ber maneran, honela irakurri du 1613ko Etxarren Girgillanoko agiri batean: “*La dicha Joana de Liçaberrria, acusada, començo a dezir coplas en bascuençe, motejando a la dicha Maria Martin de Abarçuça, que se entendia con el quexante (cura) y andaba tras el de rincon...*”.

Maiorak honako eta harako artxibategiak miatu ditu iraganeko

Maiorak 1441ean hasi eta 1891 bitarteko agiri zaharretan ikusi dituen euskararen lekukotasunak bildu ditu liburuan.

agirietan ageri diren euskararen aztarna bila. Egileak Nafarroako Errege Artxibategi Orokorra, Tafallako Epaitegiko Artxibategia, Artaxoako eta Tafallako Udal Artxibategiak eta Artaxoako Eliz Artxibategia aztertu ditu eta hagitz lekukotasun baliosak berreskuratu. “Erdietsi ditugun datuei jarraiki, erran nezake hiriak ematen dituela jakingarri gehien, eta euskara bai-

zik ez zela jende gehienen hizkuntza, XVI-XVII. mendeetan barna, bederen. Hizkuntza hartan mintzo ez zirenak Erresumaz kanpokoak ziren gehienbat, Gaztelatik etorriak batik bat”. Eta Maiorak adibide ematen baitu, horra batto: “*Graciana de Licaso, criada de Garcia de Orcoyen, moline-ro... oyo se dezian ciertas palabras Leon de Garro, quexante, con el dicho Garcia, esta deposante no comprendio todas las palabras que dezian por hablar y decirlas en romançe... mas de que oyo y comprendio que el dicho Garcia en bascuençe dixo...*”.

Gaizkileen muga

Maiorak oroitarazten digunez, Gaizkileen muga zaharra desagertu egin zen 1512az gero. Delako frontierari dagokionez, 1200. urtean Gaztelak Araba eta Gipuzkoa konkistatu zituen. Ordu arte, geografiak ez zuen etenik: herri bat zen, hizkuntza bat, bizimolde bat. Handik goiti, muga berria ezarri zen Araba hegoaldean, eta gaur egun Gipuzkoa dugunean. Ez zen, ordea, bakerik izan. Gaztelak gogor jo zuen: Gorriti, Auza eta Ataungo gotorlekuei eraso zien, Beotibarreko gudua izan zen, Hernani eta Berastegi erre zituen Gaztelak, ganadu edo abere lapurretak, hilketak, bandoleroak, zigor operazioak agertu ziren lurraldean... Gaztelak bere interesak ezarri

JON ARTANO / ARGIA

“Erran nezake hiriak ematen dituela jakingarri gehien, eta euskara baizik ez zela jende gehienek hizkuntza, XVI-XVII. mendeetan barna, bederen. Hizkuntza hartan mintzo ez zirenak Erresumaz kanpokoak ziren gehienbat”.

zituen tokian tokiko jauntxoak laguntzarekin batera, identitateak ere bereiziz: nafarrak batean, gipuzkoarrak bertzean, bizkaitarrak han, arabarrak hemen... Ordu arteko herria desegituratu zuten. 1512ko konkistaz gero, Nafarroa barneko gotorlekuen egitekoa ere aldatu zuten. Amaiur da adibide, zazpi soldaduko dorre izatetik 50 soldaduko gotorleku izatera iritsi zen: lehen, pasabidea zaintzea zuen xede; ondotik, Gaztelaren nagusigoa zaintzea, haren indarra hedatzea, izanen du helburu Amaiurko gaztelu zaharberriak.

Gaizkileen muga desagertzeko soldadu eta gisakoak han-hemen zabaltzea ekarri zuen, aski nahi erara. Sesio eta liskarrik ez zen falta izan ordu arteko auzo zirenen eta konkistarekin etorri berri zirenen artean. Kalapita franko izan zen, eta haien lekukotasunen artean dira hizkuntza egoeraren berri ematen duten agiriak. “Primeramente que Martin de

Cuasti, vezino de Hiça, Juanes de Arteta, vezino de Cuasti, Marti de Oreyen, vezino del dicho lugar de Hiça, que alega que son meros vascongados y el adverso que no habla ni entiende sino castellano. Provar entiendo que los dichos tres testigos por bibir como biben al contorno desta ciudad, aunque no ablen perfectamente el castellano, lo entienden vien el

Eskola izan da herria gaztelaniaren bide makurrean jartzeko modurik eraginkorrena. Maioraren arabera, maisu kastillanoak Nafarroan sartzea izan zen euskararen galeraren arrazoiatarik bat

castellano...”. Euskara zuten hizkuntza, baina arrotzaren kontrako auzian, gaztelania konprenitzen zutela ageri da, kanpokoekin dituzten harremanak medio. Maiorak dioenez, abere-lapurrak ere ugaritu egin ziren Iruñean, gaztelania gero

Lehen ikasgaia, irainak

BELLAKO TZARRA, bellako gaiztoa, puta hordia, apez-alaba, likitsa, puta gaiztoa, ardo-saskia, ardo-kopa, azeria, hordia, azerikumea, erroi tzarra, ustela, tripania, frantxot, gabatxo, doilor txarra, ozar likitsa, ozar tzarra, zimurra, zuhurra, andurra, adaburu xaharra, traidore semea, putasemea, kokina, azkonlarrua, frai zikina, agot zahar hori, kozkoronbilo, etorki gaiztoa... eta hau eta hura, amaigabeko erretolika ageri da dokumentuotan. Euskaraz erranak ziren, notario arrotzek konprenitu ez zituztela beren belarriaren arabera transkribatzen zituztenak paperean. Euskara, ahozkoan bada ere, bizi-bizirik zegoen frogak.

eta gehiago entzun ahal izan zen, eta hizkuntza goiti-beheitiak izan ziren eztabaida eta haserreetan. Halako Campuzano kapitainaren konpainiako Antonio Errera batek liskarra izan duelarik bertako emaztekin batekin, sua piztu da, neska bakean uzteko agindu diote ondokoek delako Errera arrotzari. Laster da ika-mika, laster da auzia. Borrokaren lekukoaren testigantza garaian, lekukoa ez da gauza: “... pero porque ablaban en bascuence, este testigo no save si le ynjurio de palabras, por no entender la lengua bascongada”. 1580koa da auzia, Fernando Maiorak jaso duenez.

Konkista eta gero, bere aparatu instituzionala ezartzeari ekin zion Gaztelak. Nagusigoa gauzatzea zen helburu, gizartearen barne-

Babeslea: Bilbao Udala

harrapazank 2013

harrapazank.com

harrapazank eszena

sortuzank tailerrak

gazte bilbotarron komunitatea

Bilbao topagunea

Maioraren egiak

FERNANDO MAIORA MENDIA ez da hasiberria ikerketan, ez euskararen lekukotasunen bilketan ere. Zorigaitzez, autoedizioak ditu ezagutzen dizkiogun liburuak, eta Iruñea, Lizarra, Erriberri, Tafalla, Barasoain, Puiu eta Gareseko zenbait liburudendatan baizik ez ditu jarriak salgai. Zortzi urte dira aldizkari honen orrialdeetan azaldu zenetik, artean 1800. urtean Artaxoako gazteak euskaraz mintzo zirela erranez, eta ildo berean ari da lanean. “Nafarroako gezurrezko historia ari zaizkigu kontatzen. Artxibategietara etorri eta benetako historia atera beharra daukagu... Ahal izan dudana baino ez dut egin nik. Artxibategietan paper zahar artean bila jarraituko dut, ea Nafarroako his-

toria hobeto ezagutzeko zerbait topatzen dudan”. Hala zioen orduan, eta aurkitu du hoberik, XVI. mendetik hona Nafarroan izan diren prozesu juridiko-administratiboak idatziz jaso direnez, Maiorak badu nora jo. Eskuetan dugun *Reino de Navarra. Euskera. Injurias, coplas, frases* (2011) honetan, 1441ean hasi eta 1891 bitarteko agiri zaharretan ikusi dituen euskararen lekukotasunak bildu ditu. Irakurri ahal izan dugunez, euskara bizi-bizirik zegoen herrialdean XVII. mende arte, hala Tafallan nola Artaxoan, Baldorban eta Baztanen, Oltzan eta Ultzaman, eta Aezkoa, Ibargoiti, Izarbeibar, Imotz, Etxauri, Arakil, Larraun, Erro, Ameskoa, Iza, Esteribar eta bertzetan.

barneraino eramatea. Notarioak, soldaduak, merio eta aguazilak... Kanpotarrak ziren, bertakoak zigortzera etorriak. Jakina da, ordea, eskola izan dela herria gaztelaniaren bide makurrean jartzeko modurik eraginkorrena. Maioraren arabera, maisu kastillanoak Nafarroan sartzea izan zen euskararen galeraren arrazoiatarik bat. Hizkuntza autoktonoa utzi eta arrotza harrarazi zieten bertako jendei. Horra Agustin Carrasco baten adibidea, lehen letren maisu izan baitzen Arraiza, Zabaltza eta Belaskoainen. Errateko, Arraiza bereko Martin Artaizek kastillano, gaizki etorri eta buztanluzetzat hartu zuen Carrasco. Irain eta laidok asmatzeko garaian, askotan ageriko dira kastillano, hereje, judu eta gisako perlak. Kultur talka baino gehiago zen hura, konkista zen:

arrotzak nagusitu ziren nahitazko administrazioan, arrotza nagusi eguneroko harremanean sortu ohi ziren auzi-mauzietan.

Juan Pascoalen euskara, Trebiñokoa

Agiriak, bertzalde, euskararen presentziaren berri ez ezik, dialektoen lekukotasun ere badira, hiztunen pertzepzio zuzenaren araberakoa, bederen. Uroz-Lizoain, Artaxoa eta Goizuetako testimonioak bildu ditu Maiorak. Horieta ageridenez, errateko, “...supone segun su acento en el modo de hablar el bascuence, que serian de la villa de Goizueta...”. Euskalkien berri emateaz denaz bezainbatean, Arabaren hotsak ere jasotzen dira agiri zaharrotan. Juan Pascoal izeneko bat da tarteko. Beste soldadu baten galderari erantzun beharrean izan da: “...
Le pregunto de donde era natural y le respondio que de Medina del Campo y de ay a cierto tiempo, viendo que ablaba bien bascuence, le torno a preguntar que de donde hera y le respondio que hera de Trevino y otra vez, de ay a cierto tiempo, le pregunto de donde hera y le

respondio, que hera de junto a Vitoria...”.

Bertze bati ere galdera egin diote Juan Pascoal horren gainean. Juan Fernandez Yarcak hiru hilabete egin ditu Zangozan Pascoal horrekin batera, baina, halarik ere “... no sabe de donde es natural [Juan Pascoal]... le dezia que le abian dicho que hera nabarro, respondio el dicho Juan Pascoal que era castellano y en Trevino tenya sus padre y madre y luego que se asento en la dicha compañya, azia como aquel que no entendia vascuence y que dize y habla muy bien vascuence y tambien como este testigo, por que es natural gypuzcoano y que en Trevino sabe que no se abla vascuence...”.

Hirugarren soldadu batek ere ez du jakin Trebiñokoaren berri zuzen ematen. Inondik ere, entzun dio esaten: “... que es natural de Trevino y otras bezes de Greño, a una legua de Salbatierra y que por lo que este testigo entiende la lengua vascongada, le paresçe que su vascuence del dicho Juan Pascoal, es de azia la tierra de Amescoa y no de la parte de donde el dize...”.

Hondarreko, irakurriko dugu “Juan Pascoal de Tribino” diotela, Pascoal beraren zehaztasun eta guzti: “... y dixo que no es natural de Tribino, sino del lugar de Arrilucea”, eta dakigunez, Trebiñoko herri da oraindik Arrilucea. Euskalduna, nonbait, 1558ko lekukotasun hauen arabera, bertako seme Juan Pascoal.

Laido eta irain

Jendea haserre delarik, berotzen da eta berehala du esan behar ez dena mihian. Orain baino lehen ere, XVI. mendeko lekukotasunak horren erakusgarri dira, izan euskaraz, izan gaztelaniaz, *dioska* hasi ohi ziren orduan ere. Maiorak agiritegietan bildutakoen artean dira Bidaurretakoak, 1547koak: “... que este testigo por muchas y dobladas vezes le ha oydo jurar y blasfemar al dicho acusado (...) estando en combersacion y de qualquiera manera que able, que no sabe sino jurando y deziendo con juramento el nombre de Dios y cuerpo de Dios y por la sangre de Dios y otros muchos juramentos en bascuence”.

Irain, kopla, hitz eta solas biziak. ■

Kultur talka baino gehiago zen hura, konkista zen: arrotzak nagusitu ziren nahitazko administrazioan, arrotza nagusi eguneroko harremanean sortu ohi ziren auzi-mauzietan